

Amerikan Yahudiliği Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme

Öz: Amerikan Yahudiliği, günümüzde en çok tartışılan konulardan birisidir. Çalışmamızda bu konuya, Yahudilerin Amerika'ya ilk gelişlerinden itibaren tarihsel olarak bakılmaya çalışılacaktır. Bunun yanında, Amerikan Yahudiliğinin Amerikan toplumunda asimile olmaması için gösterilen gruplar üstü çabalar ve Yahudiliğin kurumsallaşması anlamında yapılan çalışmalar ele alınacaktır. Çalışmamızda, Amerikan Yahudiliğinin daha çok eğitim alanında kurumsallaşmasına katkıda bulunan önemli şahsiyetlere de değinilecektir. Tüm bu konular ele alınırken aynı zamanda, Amerikan Yahudiliği içerisindeki bölünmeler sonucunda oluşan grupların Yahudiliğe farklı yaklaşımları da yeri geldikçe zaman zaman değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Amerikan Yahudiliği, Sefarad Yahudileri, Aşkenaz Yahudiler, Öncüler, New York.

An Evaluation on The History of American Judaism

Abstract: American Judaism is one of the most debated issues today. In our study, this issue will be examined historically by starting from the first arrival of the Jews in America. Besides, It will be discussed that supra-group efforts to ensure that American Judaism does not assimilate in American society and efforts for institutionalization of Judaism in America as well. In our study, we will also talk about the important personalities that have contributed to the institutionalization of American Judaism in the field of education. While all these issues are addressed, the different approaches of the Jewish groups within American Judaism, will be evaluated from time to time as appropriate.

Keywords: American Judaism, Sephardi Jews, Ashkenazic Jews, Pioneers, New York.

İsmail
BAŞARAN

* Dr. Öğr. Üyesi, Iğdır Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Dinler Tarihi Ana Bilim Dalı. E-Posta: ibasaran@hotmail.com – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4408-0842>

Giriş

Kuzey Amerika kıtasının bir parçası olan ve “Yeni Dünya” olarak bilinen Amerika Birleşik Devletleri, başlangıçtan bu yana bir takım millet ve dini gruplara ev sahipliği yapmıştır. Ülkeyi oluşturan grup (Hristiyan) belli bir dini geçmişe sahip olmasına rağmen, bu bir imtiyaz oluşturmamış, azınlıklar ve etnik farklılıklar¹ Amerikan kültürünün vazgeçilmez bir parçası olarak kabul görmüştür. Böyle bir dünyada, Avrupa’da kimlikleri reddedilen ve pogromlara² maruz kalan Yahudilerin kendilerine yer edinebilmesi zaman içerisinde mümkün olmuştur.

Hakim din olarak toplumda Hristiyanlığın kabul gördüğü ve kurumsallaştığı bir ülkede, Yahudilerin Hristiyan olmayan en büyük dini grup olarak kabullenilmesi ve Amerikan çoğulculuğu içerisinde yer alması zaman ve çaba gerektirmiştir. 1654 yılında ilk defa Amerikan topraklarına ayak basan Yahudiler, Amerikan çoğulculuğunun sınırlarını kendilerini de içine alacak şekilde genişletme çabası içerisinde olmuş, ülkede diğer dini azınlıklar için de bu konuda model oluşturmuş ve çabalar sonucunda Amerikan din özgürlüğü alanına dahil edilerek diğer azınlıklarla eşit kabul edilmişlerdir. 1790 yılında Amerikan Başkanı George Washington’un meşhur mektubuyla, hiçbir dini grubun diğerine karşı imtiyazlı olmadığından bahisle, Yahudiler zımnen dini özgürlükleri konusunda güvence altına alınmışlardır. Hristiyan bir toplumda farklı olma dezavantajı ve önyargıları ile karşılaşan Amerikan Yahudilerinin hak arama mücadeleleri yirminci yüzyıla kadar devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında ilk defa “Yahudi-Hristiyan” tabiri ve 1955’te yayınlanan en çok satan kitaplar arasında olan Will Herberg’in kitabında Amerikan dini, “Protestan-Katolik-Yahudi” şeklinde üç dinden bahsedilerek tarif edilmiştir.³

Amerika örneği, Avrupa’da Hristiyan toplum tarafından yabancılaştırılan, dışlanan ve çoğu zaman gettolarda yaşamaya mecbur edilen Yahudiler için tarihlerinde az rastlanan bir fırsat olarak karşılırlarına çıkmıştır. “Yeni Dünya” olarak

- 1 Bu anlayış, dışarıdan Amerika’ya gelen farklı kültür ve etnik yapıların karışarak belli ölçüde eriyip yeni bir şekil oluşturması anlamında “*melting pot*” olarak anlandırılmaktadır.
- 2 Rusça’da “tahrip etme, yıkım” anlamlarına gelen bir kelimedir ve 1881 tarihinden itibaren Rus topraklarında yaşanan Yahudi karşıtı şiddet olaylarına verilen isimdir. Özellikle Rusya ve Polonya’da meydana gelen bu olaylarda binlerce Yahudi öldürülmüştür. Bu olayların en şiddetlileri, 1881, 1903 ve 1918-1921 tarihlerinde meydana gelmiştir. Bkz. David, Bridger, *The New Jewish Encyclopedia* (New York: Behrman House, 1962), 381.
- 3 J. D. Sarna, *American Judaism: A History* (New Haven: Yale University Press, 2004), xiv - xv.

değerlendirilen ve kendileri için bir sığınak olarak gördükleri Amerika Birleşik Devletleri'ne zaman içerisinde birçok Yahudi göç ederek yerleşmiş ve hatta ileride bu ülkeyi (bazı gruplar tarafından olsa da) "Amerikan İsraili" olarak görecektik kadar benimsemişlerdir.

1. Amerika'ya Geliş ve İlk Yıllar

Yahudilerin Amerika'ya ilk gelişleri 1654 yılında olmuştur. Brezilya'nın Portekizliler tarafından ele geçirilmesi neticesinde, Brezilya'dan kaçan 23 Sefarad⁴ Yahudi, mülteci olarak gemiyle Manhattan adasında küçük bir Hollanda (Dutch) koloni yerleşim yeri olan New Amsterdam (New York)'a gelmişlerdir.⁵ 1654 yılında gelen gruptan bazıları uzun bir süre New Amsterdam'da kalarak, Kuzey Amerika'daki ilk Yahudi dini kurumu (Congregation Shearith Israel, 1655)⁶ oluşturup Yahudiler için 1656'da da bir mezarlık satın almışlardır. Britanya'nın 1664 yılında New Amsterdam'ı ele geçirmesiyle "New York" adını alan kentte yaşayan Yahudiler, dışarıdan gelen Yahudi mültecilerle sayıları daha da artınca, 1682 yılında yeni bir Yahudi mezarlığı daha satın almıştır.⁷

Amerika'ya ilk gelen Yahudilerin öncelikle Portekiz orijinli Sefarad Yahudilerinden oluştuklarını görmekteyiz. Bu mültecilerin çoğunluğu da, aslında Hristiyan Engizisyonu'ndan kaçanlardır. 1720'lerde Aşkenaz Yahudileri sayıca fazla olmalarına rağmen, yine de Sefarad Yahudileri 1840'lara kadar tüm Yahudi toplumu içerisinde dini ve kurumsal faaliyetlerdeki hegemonyalarını sürdürmüşlerdir.⁸

1802 yılına kadar Yahudi ibadethanelerinin ilk oluşumunda Sefarad Yahudileri öncülük etmiştir. Bunların en önemlileri; New York'ta kurulan Congregation Shearith Israel (1655), Savannah'da Mikveh Israel (1735), Philadelphia'da Mikveh Is-

4 İspanya'dan sürülen Yahudilere verilen isimdir. Bunlara "Oriental Jews" da denmektedir. Bkz. Harry A. Cohen, *A Basic Jewish Encyclopedia* (Hartford (USA): Hartmore House, 1965), 25.

5 Nicholas De Lange, *Yahudi Dünyası*, çev. Sevil Atauz-Akın Atauz, IV. Cilt, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1987), 146.

6 Aslen İbranice olan bu kelime, "İsrail'in Bakiyesi olan Cemaat" anlamına gelmektedir. İngilizce "Remnant of Israel" şeklinde ifade edilmektedir. Bu isim aynı zamanda New York'ta yaşayan Sefarad Yahudilerinin 1655 yılında kurmuş olduğu ilk sinagogun da adıdır ve bugün hala New York'ta Yahudi cemaatine hizmet etmektedir. Bkz. Simcha Kling, *Embracing Judaism* (New York: The Rabbinical Assembly, 1987), 142.

7 Dana Evan Kaplan, *The Cambridge Companion to American Judaism* (New York: Cambridge University Press, 2005), 23.

8 Stephen H. Norwood ve Eunice G. Pollack, *Encyclopedia of American Jewish History* (California, Santa Barbara: ABC-CLIO, 2008), 1.

rael (1740), Charleston'da Beth Elohim (1750), Newport'ta Jeshuat Israel (1763) ve Richmond'ta Beth Shalome (1789). Sefarad Yahudileri tarafından oluşturulan bu sinagoglarda, Judeo-İberya'ya mahsus ayinler uygulanmakta, sinagogların iç dizaynları ve atmosferi (*decorum*)⁹ oradan getirdikleri sitilde tefriş edilmekte ve dil olarak bazen de İspanyolca ve Portekizce kullanılmaktaydı.¹⁰

Amerika'ya kültürel adaptasyon yönünden bakıldığında, Sefarad Yahudilerinin diğer Yahudi toplumlarına göre Hristiyan Amerika'ya daha kolay uyum sağladıkları görülmektedir. Bunun birtakım sebepleri vardır. Bu sebeplerden en önemlisi, Sefarad Yahudilerinin geldikleri ülkeler (Portekiz, İspanya) Hristiyan (Katolik) ülkeler idi ve ataları Katolikler arasında yüzyıllarca yaşamıştı. Bundan dolayı kendileri de böylelikle Hristiyan değerlerine aşınaydılar ve Hristiyan bir ülke olan Amerika'da çevreye uyumları daha kolay olmuş oldu. Bunun yanında nisbeten sayıca da az olduklarından aralarında daha kolay organize olabildiler.¹¹

İkinci Yahudi yerleşimi, Rhode Island'taki Newport kasabasına olmuştur. Çünkü diğer İngiliz kolonisi olan bölgeler yabancıları iyi karşılamıyor ve din özgürlüğünü sadece kurulu (Hristiyan) kilise üyelerine tanıyordu. Pensilvanya Eyaleti din özgürlüğü açısından daha özgürlükçü idi ve bu yüzden Yahudi cemaatleri orada 18. Yüzyılın sonlarına kadar problemsiz varlıklarını sürdürdüler. Georgia ve South Carolina Eyaletleri'nde de Yahudiler kurumlarını oluşturabilmişler fakat güneydeki diğer koloniler azınlıklara müsamaha edecek duruma henüz gelmemişlerdi.¹²

Amerikan Devrimi (1775-1783) ve sonrasında herkes için Anayasal olarak eşitliğin garanti altına alınması haklar bakımından durumu iyileştirmişti. Neredeyse tüm Yahudiler, İngiltere ile bağların koparılmasını desteklemişler ve bağımsızlık için savaşın arkasında durmuşlardı. Örneğin, Philadelphia'ya yerleşmiş aslen Polonya asıllı bir Yahudi olan borsacı (broker) Haym Salomon (ö. 1785), Amerikan Devrimi'ni finanse eden kişi olarak bilinmektedir. Salomon, savaş yıllarında (daha sonra) ilk Amerikan başkanı olan George Washington (ö. 1799) tarafından ordunun ve yeni hükümetin ihtiyaçları için kendisinden istenen finansal desteği vermiştir.¹³

9 Bu kelime, sinagogların iç atmosferi ile ilgili bir tabirdir ve sinagogda ibadetin daha şuurlu yapılmasına katkı sağlamaktadır. Bkz. İsmail Başaran, *Muhafazakar Yahudilik* (İstanbul: Arisanat Yayınevi, 2017), 147.

10 Norwood ve Polack, *Encyclopedia of American Jewish History*, 2.

11 Norwood ve Polack, *Encyclopedia of American Jewish History*, 3.

12 Kling, *Embracing Judaism*, 142.

13 Kling, *Embracing Judaism*, 142.

Amerika'da, İngilizler'den bağımsızlığını ilan edip Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda (18. y.y. ikinci yarısı) geniş bir Yahudi göçüne rastlanmamaktadır. Bu dönemde Yahudiler vatandaş olmuşlar ve çok fazla ayrımcılığa maruz kalmamışlar, fakat çoğunluğu Amerikan toplumu içerisinde asimile olmuşlardı. Asimile olan bu Yahudilerin çoğunluğu, İspanyol orijinli Sefarad Yahudilerinden oluşmaktaydı.¹⁴

İlk yıllarda Amerika'ya göç eden diğer bir Yahudi grubu vardır ki, bunlar da Alman Yahudileridir. Alman Yahudileri, çoğunluğu 1848 yılından sonra olmak üzere, Alman Devrimi'nin başarısızlığına uğraması neticesinde ondokuzuncu yüzyılın üçüncü ve dördüncü on yıllarında Amerika'ya gelmeye başlamışlardı. Amerika'daki Yahudi nüfusu 1820 yılında sadece 4.000 kişi iken, yirmi yıl sonra bu rakam 50.000 kişiye çıkmış ve 1880 yılında da toplam 250.000 kişiye yükselmiştir. Aşkenaz¹⁵ Yahudi olarak isimlendirilen bu Yahudiler, kendi inancına göre ibadet etme özgürlüğü ve serbest çalışma ortamını onlara sunacak bir memleket için herşeylerini terkederek gelmişlerdi. Sefarad Yahudilerinin aksine fakir ailelerden oluşan bu Yahudiler, daha çalışkan ve üretken bir yapıya sahiptiler. Alman Yahudilerinden önce gelenler Amerika'nın doğu bölgesine (New York ve yakın bölgeler), daha sonra gelenler biraz daha iç bölgelere ve ardından gelenler de Ortabatı (Midwest: Illinois, Ohio vb. eyaletler) bölgelerine, hatta bazıları da Batı Yakası (West Cost)'nda bulunan Kaliforniya'ya yerleşmişlerdir. Birçoğu Amerikan yerlilerine (*Indians*) mal satmakta veya diğer öncü tüccarlara ticari mal temin etmekte öncülük etmişlerdir. Çoğu gezginci esnaf olan bu tüccarlar, nihayetinde imkan bulduğu yerlere yerleşip mağazalar açmışlar ve ülkenin ekonomik gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Zaman içerisinde büyüyüp gelişen bu mağazaların en önemlilerinden birkaçı, bugün hala varlığını sürdüren "Macy's" ve New York'taki "Gimbel's" mağazalarıdır.¹⁶

Dindar bir geçmişe sahip Alman Yahudileri geldikleri yıllarda kendi dini kurumlarını da oluşturmaya başlamışlardır. İlk sinagoglarını Cincinnati'de 1824 yılında kurmuşlar ve yine aynı şehirde 1841 yılında ikinci sinagogu açmışlardır. Yine, St. Louis (1836), Lousville (1824) ve Şikago (Chicago) gibi şehirlerde birçok sinagog

14 Kling, *Embracing Judaism*, 143.

15 Bu terim ilk defa, dokuzuncu asırda Alman Yahudilerini Sefarad Yahudilerinden ayırmak amacıyla kullanılmıştır. Bu tabir, daha sonraki yıllarda Doğu Avrupa ülkelerine yayılan Yahudiler için de kullanılmıştır. Bkz. Sara E. Karesh, Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, ed. J. Gordon Melton, (New York: Facts On File, Inc., 2006), 32-34.

16 Kling, *Embracing Judaism*, 143.

oluşturulmuştur. Alman Yahudiler tarafından kurulan bu dini organizasyonlar sadece dini bir görev üstlenmemiş ve aynı zamanda yeni gelen Yahudi göçmenlere Amerika'ya yerleşmeleri ve çevreye uyumlarında yardım etmiş, onların öncelikle refah seviyelerinin yükseltilmesine yardımcı olmuştur. Aynı zamanda ilk gelen Alman Aşkenaz Yahudiler, hastane, Yahudilere faizsiz borç veren kredi şirketleri ve Yahudi kardeşliği ve dayanışmasını savunan "B'nai B'rith"¹⁷ gibi kurumlar oluşturmuşlardır.¹⁸ Bu kurumlar, Amerika'ya gelen Yahudilerin nereli olduklarına bakmaksızın onlara öncelikle maddi olarak yardımcı olmuş ve yeni ülkeye uyumlarını kolaylaştırmıştır.

2. Geleneksel Yahudiliğin Çözülmesi ve Amerikan Yahudiliğinin Parçalanması

Yahudi Aydınlanması (Haskala)¹⁹ Batı'da yaşayan Yahudilerin hayatlarını tamamen değiştirmiş ve böylece Batılı Yahudiler, gettolardan çıkarak seküler dünyanın nimetlerinden faydalanmak istemiş ve geleneksel Yahudi yaşam tarzından çoğunluğu vaz geçmişti. Almanya'da başlayan ve Avrupa'nın diğer ülkelerine de yayılan bu reformist anlayış, Amerika'ya da gelerek kendine yer bulmuştur.²⁰

Ferdi yaşamaya büyük önem atfeden (*individualism*) Amerikan kültürü ile içiçe yaşamaya başlayan ve dini liderliğin olmaması dolayısıyla kendilerini başsız ve boşlukta hisseden Yahudilere, Amerikan toplumunda asimile olmaları için bir halk hareketi olarak Reformist Yahudilik sahip çıkmıştır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Amerika'ya gelen Yahudiler, öncelikle ekonomik olarak refaha kavuşmak istemişlerdi. Bunun yanında, kendilerinden önce kurulan Yahudi kurumları ve sinagoglarından bağımsız ve onlarla koordinesiz farklı yerlerde sinagoglar kurmuşlardı. Dini noktada bu koordinesizlik, aslen Bohemya'da doğmuş, Avustur-

17 İbranice olan bu isim "Ahdin Çocukları" anlamına gelmektedir. Yahudi kardeşliğini savunan eski kuruluşlardan biri olan bu organizasyon, Henry Jones ve diğer 11 Almanca konuşan Yahudi tarafından New York'ta 13 Ekim 1843 tarihinde kurulmuştur. Bu kurum, Amerika'ya gelen Yahudilere sahip çıkmış, dul ve yetimleri kollayıp gözetmiştir. Özellikle, Alman Nazi Soykırımı'nda birçok Yahudi'nin Amerika'ya getirilmesinde öncülük etmiştir. Bkz. Sara E. Karesh, Mitchell M. Hurvitz, *Encyclopedia of Judaism*, 61.

18 Kling, *Embracing Judaism*, 143.

19 Almanya'da başlayıp ardından Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerine yayılan ve 1880 yılının başlarında Yahudi milliyetçilik akımının ortaya çıkışına kadar devam eden ideolojik ve sosyal bir harekettir. Bkz. Caryn Aviv, "Innovation in Jewish Historical Context," *Jumpstart Report*, Sayı 2, (Summer 2010), 2.

20 Dan Cohn-Sherbok, *Religions of the World: Judaism* (London: Routledge Books, 1999), 62-63.

ya'da dini eğitim almış, New York Eyaleti Albany şehrindeki "Congregation Beth El" Yahudi cemaatine, 1846 yılında rabbi olarak hizmet etmek üzere gelen Isaac Mayer Wise (ö. 1900)²¹'in dikkatini çekmiş ve dağınık haldeki bu Yahudi toplumu nu organize etmek istemişti.²²

Kendisiyle aynı düşüncede olan David Einhorn (ö. 1899) gibi arkadaşlarıyla Wise, dağınık vaziyette olan Yahudi toplumunu organize etmek amacıyla, engelsiz ve hızlı bir şekilde, radikal çizgide adımlar atma kabiliyetine sahip olmuştur.²³

Yaklaşık yarım asır (1900 yılında ölümüne kadar), Amerikan Yahudi toplumu arasında egemen olan (dağınıklıktan dolayı) dini kaosun sona erdirilerek Amerikan Yahudi toplumunun organize edilmesine kendini adayan Wise, Reformist Amerikan Yahudiliğin kurucusu olmuştur.²⁴ Wise'in savunduğu Yahudilik, (Alman Yahudileri tarafından bir ideoloji olarak getirilen)²⁵ Yahudiliğe bağlı kalarak aynı zamanda Amerikan hayat tarzını benimseyen Yahudilerin sarıldığı bir Yahudilik olmuştur.²⁶ Wise'in ülke çapındaki tüm Yahudi cemaatlerini birleştirme rüyası, kendisinin dini gelenekten sapmaları dolayısıyla gelenekselcilerin kendisiyle irtibat kurmasını engellemiştir. Fakat yine de Wise, 1873 tarihinde 34 Reformist yanlısı Yahudi cemaatini Cincinnati'de toplayarak, kendi aralarında bir birlik olan "The Union of American Hebrew Congregations (UAHC)"²⁷ı resmi olarak kurmuştur.²⁸

Diğer taraftan Wise, Yahudi toplumu için Amerikan rabbilerini yetiştirecek eğitim kurumunu da ihmal etmemiş ve 1875 yılında Cincinnati'de "Hebrew Union College (HUC)"ı kurmuştur. Bu eğitim kurumunda reformist kelimesinin kullanılmayarak (herkesi kapsayacak şekilde) sadece "Hebrew" kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Günümüzde, Amerikan Reformist grubun yüksek eğitim kurumu olarak

21 Wise, otoriter ve bağımsız hareket etme kabiliyetine sahip bir dini lider olma özelliğini taşıdığından, arkadaşları tarafından kendi aralarında "Yahudi Papa" olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Neil Gillman, *Conservative Judaism: The New Century* (New Jersey: Behrman House, Inc., 1993), 25.

22 Nicholes de Lange, Miri Freud-Kandel, *Modern Judaism: An Oxford Guide* (New York: Oxford University Press, 2005), 129.

23 Isidore Epstein, *Judaism: A Historical Presentation* (Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1959), 296.

24 De Lange, Freud-Kandel, *Modern Judaism*, 129-130.

25 Bu ideoloji, ilk defa Alman Yahudileri arasında ortaya çıkan Haskala (Yahudi Aydınlanması)'da da aynı idi. Başını Moses Mendelssohn (ö.1786)'un çektiği Haskala hareketinin öncüleri, Yahudiliğe bağlı kalarak Alman toplumu ve kültürüne uyum sağlamayı kendilerine ideoloji edinmişlerdi. Bkz. Ali Osman Kurt, "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala," *Milel ve Nihal* 7/1 (2010), 37.

26 Kling, *Embracing Judaism*, 144.

27 Bu organizasyon 2003 yılında "The Union for Reform Judaism" adını almıştır.

28 De Lange, Freud-Kandel, *Modern Judaism*, 130.

bu okulun, New York, Los Angeles ve Kudüs'te şubeleri bulunmaktadır. Wise'in Amerikan rabbileri için bir meclis (synod) kurma rüyası 1889 yılında, "The Central Conference of American Rabbis (CCAR)" adıyla gerçekleşmiştir.²⁹

Reformist Yahudiler tarafından kurulan bu organizasyonlar kendilerini sadece gruplarının temsilcileri olarak görmemiş, Amerikan Yahudiliğinin tümünün temsilcileri olarak görmüşlerdir. Onlara göre, Yahudilik ancak Amerika Birleşik Devletleri'nde hakim Amerikan kültürü ile uyumlu olduğunda gelişebilirdi. Yine, Protestan Kilisesinin benimsemiş olduğu, din adamının rolü, ayinlerin İngilizce yapılması vb. yenilikler takip edilmesi gereken adımlardandı. Amerikan Yahudiliğinin bu yeni organizasyonları, aynı zamanda kendilerini çağdaş Yahudiliğin en hakiki temsilcileri olarak saymışlardır.³⁰

Reformcular dinde reform hareketlerini sürdürünce, muhafazakar kanat bundan rahatsızlık duymuştur. Bunlardan en önemlisi, Reformistlerin ayrı grup olarak bağımsızlıklarının ilanı anlamına gelecek, 1885 yılında düzenlenen "Pittsburgh Platformu"dur. "Pittsburgh Platformu", Reformist Yahudilerin keskin fikirlerini içeren dokümanın hazırladığı toplantıya verilen isimdir. Bu toplantıya başkanlık eden Isaac Mayer Wise'in oluşturduğu bu doküman, önceden olacaklar tahmin edilerek bilinçli bir şekilde hazırlanmış ve Reformist Yahudiliğin "Bağımsızlık Bildirgesi" olarak tarif edilmiştir. Bu hareket, kendisini sadece apaçık bir hakikat olarak görmemiş, aynı zamanda geleneksel Yahudiliği temsil eden Ortodoks Yahudilikten nihaî kopuşu da gerçekleştirmiştir.³¹

Wise'in öncülüğündeki Reformist Yahudiler tarafından "Pittsburgh Platformu"nda; rabbani hukuk, koşer kuralları ve Yahudi milliyetçiliğinin reddedilmesi³², Şabat (Cumartesi yapılan ibadet) yerine Pazar günleri ayin yapılması şeklinde alınan kararlar geleneksel Yahudiliğin inkarı bakımından dikkat çekicidir.³³ Onlara göre Yahudilik, (Protestan) Hristiyan modeline göre yaşanmalıydı.³⁴

29 De Lange, Freud-Kandel, *Modern Judaism*, 130.

30 De Lange, Freud-Kandel, *Modern Judaism*, 130.

31 Başaran, *Muhafazakar Yahudilik*, 31-32.

32 "Pittsburgh Platformu"nda milliyetçilik ile ilgili madde beşinci maddedir ve bu maddede; "Biz kendimizi artık bir millet olarak değil sadece dini bir grup olarak görüyoruz..." denmiştir. Bkz. Shaul Magid, *American Post-Judaism* (Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2013), 26.

33 Epstein, *Judaism*, 296.

34 Gillman, *Conservative Judaism*, 80.

Bunun yanında Reformist Yahudiler, sinagogda ibadet esnasında erkek-kadın karışık oturuyor ve dini ritüelleri çoğunlukla İngilizce yapıyorlardı. İbadette esnekliği benimsediklerinden dolayı, mabette instrumental müziği kullanıyor ve geleneksel ibadette kullanılan şalı (tallit)³⁵ erkekler örtmüyorlardı.³⁶

Daha sonra, geleneksel Yahudiliğe ters düşen radikal kararlarından dolayı Pittsburgh Platformu'nu eleştiren Muhafazakâr Yahudiler, onların Cincinnati'deki Hebrew Union College'ına rakip olarak ("Pittsburgh Platformu"ndan hemen bir yıl sonra) Sabato Morais (ö.1897) ve H. Pereira Mendes (ö.1937) öncülüğünde New York'ta, hareketin en önemli kurumu olan Jewish Theological Seminary (JT-S)³⁷'i kurmuşlardır. Muhafazakar Yahudiliğin öncülerinden olan Morais'e göre, Yahudiliğin Reformistlerin elinden kurtarılması ve aydınlanmış bir Ortodoksluğun³⁸ kurulması gerekiyordu.³⁹

Diğer taraftan Yahudilik ile ilgili radikal görüşleri olan sadece Reformistler değildi. Yeniden Yapılanmacı Yahudiliğin temsilcisi Mordecai Kaplan⁴⁰ da birtakım

35 Yahudiler tarafından başa veya omuza atılarak giyilen, Tanrı'nın varlığını simgeleyen ve tüm gün Tanrının emirlerini hatırlatan örtü (şal)dür.

36 Leo Rosten, *Religions of America* (New York: A Touchstone Book Simon & Schuster, 1975), 147.

37 Akımın ana omurgası olan ve Hareket'e rabbi yetiştiren yüksek eğitim kurumudur. Kısaca JTS olarak anılmaktadır. 1886 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin New York Eyaleti'nin New York şehrinde kurulmuş ve ilk defa sekiz öğrenciyle 1887 yılında Mikveh Israel Sinagogu Rabbisi Sabato Morais'in liderliğinde eğitime başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. David Bridger, *The New Jewish Encyclopedia* (New York: Behrman House, 1962), 243. Bkz. S. H. Norwood, E. G. Pollack, *Encyclopedia of American Jewish History*, I, (California, Santa Barbara: ABC- CLIO, 2008), 83.

38 O tarihlerde Muhafazakar Yahudiler, Morais gibi kurucuları dahil bir çoğu Ortodoks Yahudilerden oluşmaktaydı. Zaman içerisinde bu Ortodoks çizgi, "gelenek ve değişim" mottosuyla Reformist Yahudiliğe doğru kaymıştır. Günümüzde Muhafazakar Yahudiler, dini uygulamaları ve Yahudiliğe bakış açısından, Reformist Yahudilere çok yakın bir çizgidedir.

39 Başaran, *Muhafazakar Yahudilik*, 32.

40 Mordecai Menahem Kaplan (1881 - 1983), Yeniden Yapılanmacı Hareketin önderidir. Litvanya'da doğmuş ve çocukken ailesiyle Amerika'ya göç etmiştir. En önemli eserleri: 1- *Judaism as a Civilization: Toward the Reconstruction of American-Jewish Life* (1934), (Bu kitapta hareketi tarif etmiştir.), 2- *The Meaning of God in Modern Jewish Religion* (1937); 3- *Judaism Without Supernaturalism* (1958); 4- *The Religion of Ethical Nationhood* (1970). Bunun yanında Kaplan'ın dua kitapları ve makaleleri de mevcuttur. 1909 yılından itibaren Muhafazakar Yahudiliğin New York'taki merkezi ve ana eğitim kurumu olan JTS'de profesörlük ve JTS'e bağlı olarak öğretmen yetiştiren "Teachers' Institute" de uzun yıllar dekanlık yapmıştır. Kaplan, sinagog için "Yahudi Merkezi" fikrini ilk defa oluşturmuştur. 1922 - 1943 yılları arasında, "the Reconstructionist Society For the Advancement of Judaism" organizasyonunun kuruculuğunu yapmış ve böylelikle Muhafazakar hareketten ayrılmıştır. Kaplan, Amerikan Yahudiliğinin en önde gelen entelektüel liderlerindedir, rabbi ve filozoftur. Bkz. Geoffrey, Wigoder, *The New Standard Jewish Encyclopedia* (New York: Facts On File. Inc., 1992), 543.

radikal görüşleri ve diğer Yahudi gruplarına eleştiriler yöneltiyordu. Örneğin ona göre, aşkın (*supernatural*) "Tanrı fikri" klasik anlamından farklı olarak insan iradesiyle bağlantılı bir şekilde tekrar tanımlanması gerekiyordu.⁴¹

Kaplan, yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde yazdığı yazılarında, Ortodoks ve Reformist Yahudilerin Amerika ortamında Yahudi hayatının muhafazası konusunda başarısız olduklarını düşünmüştür. Ona göre Ortodokslar, kendilerini modern bilimin sahip olduğu çağdaş düşünceden ve içinde yaşadıkları Amerikan toplum hayatından koparmışlardır. Kaplan, Ortodoks Yahudilik tarafından sunulan cevapların geçmiş dönemin ihtiyaçlarını karşılayabildiğini, ancak yaşanan çağın ihtiyaçlarına cevap veremediğini belirtmiştir. Diğer taraftan Reformist Yahudiler, Yahudi olarak kimliklerini kendi istekleriyle kaybedecek noktaya gelmişlerdi. Bu durumda, Yahudilere düşen görev, Yahudi toplumunun kimliğini korumak için Yahudi kolektif bilincini güçlendirmektir. Zira bu bilinç güçlendikçe toplum güç kazanacak ve Yahudi kimliği ile ayakta kalabilecektir.⁴²

Geleneksel anlayışı savunan Ortodoks Yahudilerin aksine, Reformist, Yeniden Yapılanmacı ve Humanist Yahudiler, Yahudiliğin modern bilimin bulguları ışığında tekrar değerlendirmeye tabi tutulması gerektiğini düşünüyordular. Reformist Yahudiliğe göre Tevrat, kadim İsrail toplumunun, çağının ilkel fikirlerini yansıtan (sadece ahlaki yasaları bağlayıcı olan)⁴³ dini bir kaydı (vesikası) idi. Benzer olarak Muhafazakar Hareket de Tevrat'ı, tarihsel olarak gelişmiş ve insan anlayışının aracılık ettiği bir kitap olarak görmüştür. Hatta Hareket'in Amerika'daki felsefi babası olarak görülen Solomon Schechter (ö. 1915), "Tevrat göklerde değildir, yeryüzündedir. Dolayısıyla anlaşılabilir için mutlaka yorumlanmalıdır." demiştir. Yeniden Yapılanmacı Yahudilere göre ise Tevrat, kişilerce derlenmiş, İsrail (toplumu)'in tarihsel gelişmesini efsanevi olarak anlatan insani bir dökümandır.⁴⁴

Tüm bu yenilikçi ve reformcu anlayışlara rağmen Ortodoks Yahudiler, kendi inançları ve gelenekçi anlayışlarını, üç bin yıldır değişmeden günümüze gelen hakim gelenek olarak görmektedir. Onlar Tevrat'ı, Tanrı'nın iradesiyle yeryüzüne gönderdiği vahiy mahsülü bir kitap olarak kabul ederler.⁴⁵

41 Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism* (New York: Macmillan Press Ltd., 1996), 2.

42 İbrahim Ethem Aydın, "Emile Durkheim Üzerinden Mordecai M. Kaplan'ı Okumak: Din Kavramı ve Kolektif Bilinç," *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (2018), 283.

43 Leo Rosten, *Religions of America*, 147.

44 Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism*, 2.

45 Leo Rosten, *Religions of America*, 147.

Ortodoks Yahudiler Şabat ibadetini, tüm yasaklarına riayet ederek yerine getirir, koşer kurallarının tümüne uyar, ibadet esnasında sinagogda erkek-kadın ayrı oturur, ibadet ve dini ayinlerde ise sadece İbranice'yi kullanırlar.⁴⁶

Böyle bir tarihsel çözülme ve parçalanma geçiren Amerikan Yahudi toplumu günümüzde, birbirinden farklı Yahudi dini hayatı yaşamaktadır. Aşırı sağ (*far right*) diye tabir edilen ultra-Ortodoks Yahudiler titizlikle geleneğe bağlılık gösterirken, fakat Ortodoks Yahudiler arasında Yahudi Şeriat (Halaka)'na dayalı bir hayatı tam anlamıyla yaşamayan kişiler de bulunmaktadır. Günümüzde yine, Muhafazakar Yahudiler arasında Halaka'dan sapmalar görülmekte ve bazen daha da ileri gidilerek geleneğin büyük bir kısmının terkedildiği görülmektedir. Solda ise, Reformist ve Humanist Yahudilerin geleneksel Halaka'yı tamamen terkettiklerini görmekteyiz. Bundan dolayı, Aydınlanma'dan sonra ortaya çıkan ve Amerikan Yahudiliği'ni de içine alan modern Yahudilik dediğimiz Yahudilik içerisinde, ne Yahudiliğin dini pratikleri ne de dini inanç konusunda uzlaşma (veya tek anlayış) vardır. Çünkü geleneksel Yahudiliğin tek tip (monolitik) karakteri ancak eski çağlardan Aydınlanma'ya kadar gelebilmiştir.⁴⁷ Aslında Yahudiliğin geleneksel formundan çıkarak bozulmaya başlaması Aydınlanma ile başlamıştır.⁴⁸ İşte günümüzdeki bu çeşitlilik, gelenekten sapma ve çözümler modern Yahudiliğin getirdiği doğal bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Yahudi dünyasında bugün, sadece Yahudiliğin pratikleri ve inanç konusunda belirsizlik yoktur aynı zamanda, Yahudi kimliği konusunda da karışıklıklar yaşanmaktadır. Günümüzde "Yahudi kimdir?" sorusunun cevabı, Yahudi dinî hareketleri arasında çok farklı algılanabilmektedir. Bir Yahudi'den bahsedildiğinde, o kişinin Ortodoks, Muhafazakâr veya Reformist Yahudi olması çok farklı şeyleri ifade etmektedir. Babanın soyundan gelerek Yahudi sayılma (*patrilineal descent*) ve bu tür kişilerin sinagogdaki yeri ile ilgili tartışmalar, Yahudilik içerisinde bu işin zorluğuna işaret etmektedir. Kimin Yahudi olduğu ile ilgili açık bir tarif yapılmadı-

46 Leo Rosten, *Religions of America*, 147.

47 Dan Cohn-Sherbok, *Modern Judaism*, 5.

48 Israel Friedlander, "The Problem of Judaism in America ", *Tradition and Change: The Development of Conservative Judaism*, ed. M. Waxman, (New York: The Rabbinical Assembly, The United Synagogue of Conservative Judaism, 1958), 76.

ğı durumda, bazıları tarafından Yahudi olarak görülme veya diğerleri tarafından reddedilme şeklinde çelişkili bir durum ortaya çıkabilmektedir.⁴⁹

Yahudiler bir millet mi, bir medeniyet mi yoksa dini bir toplum mudur? Geçmişte nispeten bu soruya cevap vermek daha kolaydı. Çünkü ortak bir miras ve hayat tarzı konusunda bir bütün idiler ve tarihten gelen kadim gelenekleri toplum halinde paylaşıyorlardı. Bugün bu ortak değerlerin paylaşılmadığı görülmektedir. Amerika'daki çağdaş Yahudi varlığının farklı dini yapılardan oluşması dolayısıyla çoğulcu bir yapıya sahip olduğu, Amerikan kültür yapısından dolayı çoğu Yahudi'nin sekülerleştiği ve asimile olduğu bir vakiadır. 1983 yılına kadar Amerika'da, bir Yahudi anneden doğan (*maternal descent*) kişi Yahudi olarak kabul edilirken, 1983 yılında Reformist Yahudilere ait olan Amerikan Rabbiler Birliği (The Central Conference of American Rabbis) aldığı kararla bu sınırı genişleterek, dini yaşam kaydıyla Yahudi anne veya (bir taraf olarak) Yahudi babadan dünyaya gelmiş kişilerin de Yahudi sayılacağı karara bağlanmıştır. Reformist Hareket'in Yahudi tanımını bu şekilde genişletmiş olmasına rağmen, Ortodoks Yahudiler bu kişileri Yahudi değil yabancı (*gentiles*) olarak kabul etmektedir.⁵⁰

"Yeni Dünya"yı bir fırsatlar ülkesi olarak görüp göç eden Yahudi toplumunun bugün boğuştığı en önemli temel problem asimilasyon meselesidir. Rakamlar da Amerikan Yahudileri'nin hakim Amerikan kültürü (*mainstream culture*) içerisinde gün geçtikçe asimile olduklarını göstermektedir. Pew Research Center adlı Amerikan araştırma merkezinin 2013 yılında yaptığı kamuoyu araştırmasında, Yahudilerin "Yahudi" olmaya ait aidiyetlerini terkettikleri görülmektedir. Araştırmaya göre, Amerika'da 5,3 milyon Yahudi yaşamaktadır. Reform Yahudiliği bu nüfusun içerisinde % 35 oranıyla ilk sırada en büyük Yahudi cemaatini oluşturmaktadır. Ardından Muhafazakâr Yahudi grup gelmektedir. Toplam nüfusun sadece % 18'i (yaklaşık 1 milyon) kendisini Muhafazakâr Yahudi olarak adlandırmaktadır. Ortodoks Yahudilerin oranı sadece % 10'da kalırken, % 6'sı ise kendisini Yeniden İnşacılar (Reconstructionist) ve Yahudi Yenilikçileri gibi küçük grup mensubu olarak tanımlamaktadır. Amerikan Yahudilerinin yaklaşık % 30'u ise hiçbir Yahudi mezhebine aidiyetleri olmadığını ifade etmektedir.⁵¹

49 İsmail Başaran, "Günümüz Dünyasında 'Yahudi' Tanımına Bir Bakış," *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2 (Aralık 2017), 3.

50 Dan Cohn-Sherbok, *Judaism: History, Belief and Practice* (London: Routledge, 2003), 337.

51 Başaran, "Günümüz Dünyasında 'Yahudi' Tanımına Bir Bakış," 185.

Aydınlanma öncesinde Yahudiler, yaşadıkları yerlerde vatandaşlık haklarından yararlanan tam vatandaşlar değillerdi. Fakat kendi hayat tarzlarını kendileri oluşturup yönetiyordu. Yine bu ortamda Yahudi hukuku toplumsal hayatı düzenliyor ve rabbiler dini otorite olarak topluma önderlik yapıyordu. Fakat daha sonra buldukları ülkelerin cari sistemlerine uyum sağlayan Yahudiler, modern hayatın sorumluluklarını alarak vatandaş oldular. Bu yüzden rabbani liderlik otoritesini kaybederken Halaka sistemi mecburi olmaktan çıkarak gönüllü bir iş haline gelmiş oldu. Sonuçta Yahudiler, bir taraftan, nerede yaşayacak, kiminle evlenecek ve ne iş yapacağına dair sosyal avantajlar kazanırken, diğer taraftan da, içinde yaşadığı toplumun değerleri tarafından kuşatıldılar. Sonuç olarak modern toplumdaki Yahudiler, parçalandılar, sekülerleştiler ve yabancılarla evlenerek geleneksel Yahudi kimliği tanımını değiştirmek veya tamamen terketmek durumunda kaldılar.⁵² Aslında, asimilasyonun en önemli amillerinden biri olan yabancılarla evlilik (intermarriage) onlar için Yahudi neslinin kaybolması anlamına gelmekteydi.⁵³

Kaynakça

- Aviv, Caryn. "Innovation in Jewish Historical Context." *Jumpstart Report*, Sayı 2, (Summer 2010): 1–19.
- Aydın, İbrahim Ethem. "Emile Durkheim Üzerinden Mordecai M. Kaplan'ı Okumak: Din Kavramı ve Kolektif Bilinç." *F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi* 28/2 (2018): 269-286.
- Başaran, İsmail. "Günümüz Dünyasında 'Yahudi' Tanımına Bir Bakış." *Disiplinlerarası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 2, (Aralık 2017), 1-13.
- Başaran, İsmail. *Muhafazakar Yahudilik*. İstanbul: Arisanat Yayınevi, 2017.
- Bridger, David. *The New Jewish Encyclopedia*. New York: Behrman House, 1962.
- Cohen, Harry A. *A Basic Jewish Encyclopedia*. Hartford (USA): Hartmore House, 1965.
- Cohn-Sherbok, Dan. *Judaism: History, Belief and Practice*. London: Routledge, 2003.
- Cohn-Sherbok, Dan. *Modern Judaism*. New York: Macmillan Press Ltd., 1996.
- Cohn-Sherbok, Dan. *Religions of the World: Judaism*. London: Routledge Books, 1999.
- De Lange, Nicholas - Freud-Kandel, Miri. *Modern Judaism: An Oxford Guide*. New York: Oxford University Press, 2005.
- De Lange, Nicholas. *Yahudi Dünyası*. Çev. Sevil Atauz-Akın Atauz. IV. Cilt. İstanbul: İletişim Yayınları, 1987.
- Epstein, Isidore. *Judaism: A Historical Presentation*. Baltimore, Maryland: Penguin Books, 1959.

52 Dan Cohn-Sherbok, *Judaism*, 338.

53 Lewis M. Hopfe – Mark R. Woodward, *Religions of The World* (New Jersey: Prentice Hall, 2001), 271.

- Friedlander, Israel. "The Problem of Judaism in America." *Tradition and Change: The Development of Conservative Judaism*. Ed. M. Waxman. New York: The Rabbinical Assembly, The United Synagogue of Conservative Judaism, 1958: 75-88.
- Gillman, Neil. *Conservative Judaism: The New Century*. New Jersey: Behrman House, Inc., 1993.
- Hopfe, Lewis M. – Woodward, Mark R. *Religions of The World*, New Jersey: Prentice Hall, 2001.
- Kaplan, Dana Evan. *The Cambridge Companion to American Judaism*, New York: Cambridge University Press, 2005.
- Karesh, Sara E. - Hurvitz, Mitchell M. *Encyclopedia of Judaism*. Ed. J. Gordon Melton. New York: Facts On File Inc., 2006.
- Kling, Simcha. *Embracing Judaism*. New York: The Rabbinical Assembly, 1987.
- Kurt, Ali Osman. "Yahudi Aydınlanma Hareketi: Haskala." *Milel ve Nihal* 7/1 (2010): 33-59.
- Magid, Shaul. *American Post-Judaism*. Bloomington, Indiana: Indiana University Press, 2013.
- Norwood, Stephen H., Pollack, Eunice G.. *Encyclopedia of American Jewish History*, I, California, Santa Barbara: ABC- CLIO, 2008.
- Rosten, Leo. *Religions of America*, New York: A Touchstone Book Simon & Schuster, 1975.
- Sarna, Jonathan D. *American Judaism: A History*, New Haven & London: Yale University Press, 2004.
- Wigoder, Geoffrey. *The New Standard Jewish Encyclopedia*. New York: Facts On File. Inc., 1992.